Соколёнок

Лашын

4/2018
июль - август

0+

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

„Наьсипли бала шагым"

Бала шак айлак тез кетеди. Меники де аста кетип барады. Тек туьнегуьн биринши класска келгендей боламан, ама мен аьли 7 кл окувшысыман. Кишкей заманнан алып карасам, коьп кужыр затлар эсимнен кетпейдилер. 4 ясыма толып беске шыкканда атам мага эки аяклы тетик (велосипед) алды, мен оны тез айдарман деп ойладым, ама дымалап кеткенимди оьзим де билмей калдым. Йыгылганда аягымды тырнадым, ама ол зат мени токтатпады, мен аста-аста айдап уьйрендим, сонъында кеделерден де озатаган болдым. Эсимде, кайтип анам, атам болып Махачкалага кыдырып барганымыз. «Шайтан денъгершиги» деп аталган денъгершиктинъ энъ йогарына коьтерилгенде, оьзимди коькке мингендей этип коьрдим, а астымдагы аьдемлер мага кумырскалардай болып коьриндилер. Сонъ биз бир уьйкен кафеге бардык, онда меним оьзимнинъ суьйген таьтли зияпетлеримди алдым. «Кызым, коьп таьтли зат ашасынъ, тислеринъ туьсер. Тиссиз сен эрши боларсынъ!» — деп атам куьлип айтты мага. «Мен буьгуьн ашайым, авылда мундай кафе йок эм мундай тортлар йок!» — дедим мен тарелка туьбинде бир зат та калдырмай. Аьр каникулда Пятигорск калага энем Марина Юрьевнага барамыз, онынъ неше туьрли вареньлерин ашаймыз. Энем бизди бек саклап турады эм аьр келуьвимизге бир туьрли затлар ашамага аьзирлеп кояды, туьрли ерлерге кыдыртады. Сочи калада биз бир неше кере тыншайганмыз. Ол куьнлер бир де эсимнен таймайдылар.

Бала шагымды эсиме алсам, мен аьр заманда да, оьзимнинъ тувган куьнимди, Янъы йылды эскермеге суьемен. Аяз-атай аькелди деп ойлап, елка астындагы савгаларга суьйинемен. Анамнынъ орыс тилинде, неге десе ол менде орыс миллетли, аты Екатерина. Атамнынъ ногай тилде эртегилерин тынълап оьскенмен. Анам аьли тап-таза ногайша соьйлейди. Баьри ногай аьдетлерди де биледи, оьзи «Айланай» ансамбльде ногай биювлерди де бийийди. Анам аьр заманда да «Иван Царевич и серый волк» эртегисин, атам майлы эт суьймейтаган «Тайтериш акында эртегиди» айтататаган эдилер. Бизим аьелде баьри де йырламага суьедилер. Атам кешлерде колына гитара алады, ногай йырларды йырлап баслайды, биз де ога косыламыз. Мен эки халктынъ да байрамларын бек аьруьв билемен эм суьемен. Мен аьелде уьйкен бала, Низам бебем 4 класста окыйды, Имран аьли де кишкей. Атам бизге дайым да айтып турады: «Кызым, сен бебелеринъе коьмек этпеге керексинъ, а олар оьскенде сага ярдам этип, сени коршалап турарлар!» – деп. Ол бизди тыпаклыкка уьйретеди. «Наьсипли уьйдинъ балалары бир-бирине баьтир дер, наьсисиз уьйдинъ балалары бир-бирине котыр дер» деген такпакты мутпанъыз деп тербиялайды. Бу меним аьелдеги наьсипли вакытларым, а мектебте болса меним яшавым баскалай кызыклы болып оьтеди.

Мен ясамага, йырламага, китаплер окымага суьемен. Былтыр Кадрия Темирбулатовадынъ ятлавлары бойынша озган ярыста мен биринши орынды алдым. Калай ярайды мага онынъ ятлавлары. Мен оларды конкурс болмаса да, уьйде окымага суьемен. Сол суьйимди бас деп мага ана тил окытувшысы Насыпхан Ибрагимовна Хасбулатова берген, ол мага тетей де болады. Аьр бир дерисимиз бизим поэзия такый-

каларыннан басланады, сол ятлавлар эсте сакланадылар эм сочинение язганда бек керегедилер. Коьп ашык дерислер оьтедилер бизде «А» дан «Я» га дейим, Салимет Майлыбаевадынъ шаьйирлик дуныясы бойынша, Мурат Авезовтынъ, Магомед Кожаевтинъ, яс шаьйирлеримиз Асан Наймановтынъ, Гульфира Бекмуратовадынъ эм коьплеген баскалардынъ поэзиясы ман танысамыз. «Лашын», «Маьметекей» бала журналларын, «Шоьл тавысы» газетасын суьйип окыймыз. Бизим класс етекшимиз Межитова Марина Ахматовна классымызды тыпак этпеге шалысады, коьп пайдалы ашык дерислер озгарады.

Мен оьзимди бек наьсипли деп санайман, неге десе мен Уллы Ногай халктынъ кызыман, таьрийхимиз, адабиатымыз бай, мектебимиз ийгилердинъ санына киреди, атам-анам бизге баьри тапканларын беределер. Сонъы уьшин тек беслерге окымага шалысаман эм оьскенде Элиме пайда аькелип яшаякпан!

Амина Хасбулатова, Терекли-Мектеб Кадрия атлы орта мектебининъ 8 кл окувшысы.

ЯНЪЫ ЯТЛАВЛАРДАН

Айнара Нургишиева

Теркли-Мектеб

Исси куьннинъ астында,
Йылы елдинъ койнында.
Кийип коьйлек яй кумнан,
Коьз алдымда ойнаган,
Шешек кимик оьсеген,
Коьзи кирген коьргеннинъ,
Бир себебин билмеген,
Бийлеп шоьлдинъ тоьр бетин,
Ятыр меним авылым,
Карап ога авлагым,
Дуныяда кереклим –
Баба юртым – Тереклим!

Неге тынык
Болып калды бу кала?
Белки, аьли
Етиспейсинъ сен мага?
Белки, суьйим
Сырын билдим мен аьли?
Ол акында
Билмей бирев, не пайда?

Юз йыллаган
Бийлеп кайгы кушагы,
Буькирейген
Кавказ тав шоьл уьстинде.
Кумдай коьктен
Туьсип юлдыз косары,
Шанъ басканды
Орамларды бу туьнде.

Меним дувам
Оьзи суьйим болады.
Аь мен оьзим
Оьмир кудай кулыман.
Толкынласкан
Кан тагы да агады.
Суьйип сага
Ян яраткан ер инсан!

Кимге сенип
Дува эткен биревди,
Аьдемлердинъ
Каравыннан сакладым.
Кудайымнынъ
Янга синъген суьйими
Ялгыз экен.
Оны энди анъладым.

Бизим Лиза...

(Биринши ксеги 3-нши номерде)

Алдынгы меним макаламда белгили кызымыз, сулыплы окытувшы эм шаьйир Лиза Джелкашиева ман студент болып окыган йылларым акында айтып оздым, йыллар оьтти эм бизге йыллар тагы бир кере сосы кызымыз тек абырайлы эм ямгат арасында коьримли болып токтаганын коьрсетти. Аьне сонынъ акында да бираз хабарламага суьер эдим...

Лиза Махмуд кызы районнынъ Куьнбатар авылына ерлесип, мектебте дерисин баслаганлай ок, биринши куьннен алып, института алган билимин практикада кулланмага шалысты, оьткерилетаган дерислеринде алдышы совет педагогларынынъ сулыбын киргистпеге каьрледи. Сонъ болса коьплеген методикалык пособилерин де кулланувына айырым эс эткен. Энъ де маьнелиси – ерли миллет коллективи мен ортак тил таппага. Шалыскан мырадына етер дегенге усап, Лиза Махмуд кызы мырадына етти: онлаган йылларынынъ тамамлары да суьйинтпей болмайды. Биз соьйтип ойлаймыз эм санаймыз. Аьруьв педагог болды, авыл ямагаты арасында тувыл, савлай район яшавшылары арасында сыйланды. Ийги затларынынъ бириси балаларды ийги окытув ман бирге яратувшылыгын да тасламады. Район газетасынынъ бетлеринде аьлемет ятлавлары эм публицистика материаллары шыгып турдылар. Олар Ногай шоьлине, онынъ аьдемлерине, онынъ табиатына багысландылар. Абырай-сый дейтаган сол тувылма, Лиза Джелкашиева районо, Ногай район администрациясы, солай ок ДР-сынынъ билимлендируьв эм илми Министерствосы ягыннан коьплеген сый грамоталарга тийисли этилинип турды. Сонъында талаплы педагог, Куьнбатар авылынынъ орта мектебининъ окытувшысы Лиза Джелкашиева РСФСР-динъ ат казанган окытувшысы деген йогары атка тийисли болганы коьп зат акында айтпайма экен? Бизим куьнбатаршылар аьлиге дейим де онынъ атын тек ийги ягыннан айтып турадылар. Мутпайдылар. Авыл мектебининъ эсли окытувшылары Абдулла Янполов, Абусупьян Ганиев, Вайдат Маликова эм баскалары онынъ акында соьз бардырылса, мине-буьгуьн де бир уьйкен оьктемлик пен «Бизим Лиза» дейдилер.

Тагы да бир заттынъ акында буьгуьн айтар эдим. Лиза Махмуд кызы окытувшы, мектеб завучы эм мектеб директоры болып аьрекет эткен йыллары ишинде авылдынъ Культура уьйи мен косылып коьплеген ийги шаралар озгаратаган деп, эсли авыл яшавшылар айтсалар, коьнъилинъ ашылып кетеди. Мен оьзим де журналист эм шаьйир эсапта тувып-оьскен авылымда, сонынъ ишинде мектебинде йолгысларда аз болмаганман. Лиза Махмуд кызынынъ куллыкты, аьдемлерди суьерлиги, ортак тил тавып билуьви, яныплылыгы оьзине тартпай болмайтаган эди. Тек не пайда, бакты бай терек дегенге усап, бактысы оны оьзининъ тувган-оьскен, яшавга йол берген Карашай-Шеркеш ерине аькетти. Белгили язувшымыз эм сыйлы агайымыз Суьйин Капаев пен бас косып яшавынынъ сонъгы куьнлерине дейим бирге болды. Олар бир-бирин суьйип, бир-бирин анълап алган эдилер...

Сосы макаламды тамамлай келе, мунавдай зат акында айтпасам, соьзимиз ярты да болмага болаяк. Куьнбатар авылында яшаганда, Лиза Махмуд кызы ногай язувшыларынынъ эм шаьйирлерининъ язылганларын кенъ кепте пропагандалав этип калмай, оьзи де оьзининъ ятлавлары ман шоьл еринин яшавшыларына ийги йол тапкан эди. Онынъ бизим Куьнбатар авылына багысланып язылган ятлаваы, сонъында йырга айланып мине-буьгуьн де авылда болатаган баьри шатлыкларда да йырланады. Эм авылдасларым «Куьннен куьнге оьседи Куьнбатар» деген канатлы болып калган соьзлерин кайтаралап турадылар. Дурысында да, Лиза Махмуд кызы айтканы дурыс болып шыкты дер эдим-аьли бизим Куьнбатар авылы уьйкен болып калмай, бийиклевге де барады. Бир неше авылдасларымыз эки шарлаклы уьйлерин саладылар эм оларда Лизадынъ йырын оьктем йырлайдылар... Оьседи Куьнбатар, оьседи эм онынъ оьсуьвинде окытувшы эм шаьйир Лиза Джелкашиевадынъ уьлиси де бар...

Бизим Лиза деп айтып,
Оьктем бола Куьнбатар.
Сени сыйлап, эткен абыр,
Аьли де коьп онда бар!
Йырларынъды йырлаймыз,
Ятлавларынъ окыймыз,
«Ногай давыс», «Шоьл тавыс» –
Бетлерин де караймыз!
Алла берсин ийгилик,
Онълы болсын яшавынъ.
Сага салам береди,
Дагыстаннан ногайынъ!

Сосы сыдырраларым меним Лиза Махмуд кызы Джелкашиева-Капаева акында. Белки, алып окысанъ, бизим оьткен студент йылларын эм буьгуьнги сага меним катнаслыгым, ногайымнынъ катнаслыгын анъларсынъ!

Коьрискенше куьнлеримиз бизге дайым да куьлкиси мен карасын!

А.Култаева, Махачкала.

Халк оьнери оьмирли

***

Эгин эксенъ – илми мен,
Молыгарсынъ элинъ мен.

***

Аьруьв куллык – аьруьв онъыс.

***

Йолавшы аяз тилер –
Эгинши ямгыр тилер.

***

Не шашсанъ, соны орарсынъ,
Не айтсанъ, соны эситерсинъ.

***

Онъыслык эгиншидинъ колында.

***

Таза урлык – йогары онъыстыр.

***

Шашсанъ – аларсынъ,
Шашпасанъ – каларсынъ.

***

Ызандагы аслык тувыл –
Бежендеги ол – аслык.

***

Эгиншидинъ ярти оьмири
Кырда оьтер, мырадына етер.

***

Сабаннынъ туьби – сары алтын,
Колы уста – уьйде йылтын.

Йыйган А.Култаев.

Мереке

Ханбиче Хаметовадынъ юлдызы

Ханбиче Хаметова – белгили дагестан шаьйири. Тувган 1938 йыл 28 июнь куьн ДАССР-дынъ Хив районынынъ Цлах авылында. Гамзат Цадаса атындагы Дагыстан патшалык педагогикалык институтын битирип, окытувшы, республикадынъ окытувшылар билимин оьстиретаган Институтында методист, Дагыстаннынъ язувшылар Союзынынъ секретари болып аьрекет эткен. Аьлиги заманда «Лашын» деп аталган лезгин тилинде балалар журналынынъ редакторы.

1974 йылдан алып СССР–динъ язувшылар Союзынынъ агзасы. Биринши ятлавлары 1958 йыл «Коммунист» деп аталган лезгин тилиндеги газетасында эм сонъында «Дагыстан кыскаяклылары» журналынынъ бетинде шыкканлар.

«Ойлардынъ оьрнеклери» деп аталган биринши ятлавлар йыйынтыгы ана тилинде 1964 йыл Дагыстан китап баспасында шыккан. Онынъ язганлары айырым китап болып Москвада, Махачкалада эм оьзгелей ерлерде шыгып ткрадылар.

Ханбиче Хаметова коьплеген адабиат-критика макалаларынынъ авторы да болады. Белгили шаьйир Сулейман Стальский эм Етим Эмин атындагы савгаларынынъ лауреаты да болып келген.

Ханбиче Шихрагимовна Хаметова – ДАССР-дынъ культурасынынъ ат казанган куллыкшысы, Дагыстаннынъ халк шаьйири деген атларга да тийисли этилинген.

Биз оны бизим окувшылар атларыннан келип тургун 80 йыллык мерекеси мен кутлаймыз эм берк ден савлык, узак оьмир эм яратувшылыгында янъы бийиклевлерди сагынамыз!

С.Култаева.

„Тамышыэм тас“

(дестан уьзиги)

Хазар калай ол бетине ашувлы,
Бийик тавдынъ алып турган тынысы.

Тоьгерекке ол салады коркыныш:
Ол билгени сол кылыш эм камышы.

Кара сокпак. Аьши онда ким оьлген?
Ат ятыр. Ызлары да айлак коьп...

Ат тебине, пысылдайды эм оьзи.
Сен бир кулы. А ол болса иеси.

Хазарга ол не этпеге болады –
Ягар уьйин, суьйгенин де алады.

Тоьегерекке ол салады коркыныш:
Ол билгени сол кылык эм камышы.

Сес шыгады бир авылдан баскага.
Кара канды аьзирлейди Хазарга:

Узак авыл. Эм онда да бир кыз бар,
Баа аты эм сыйы да бек баа.

Хазар закон канлы эм де ашувлы,
Кыз алдында йокты онынъ тек куьши.

Бир авыздан баскаларга айталар,
Айтадылар аты болса – Перистан...

Булак беттен коьринеди куьлетки –
Хазар колы тастан беркти эм куьшли.

Айван кимик, айындырык турган ол.
Йыр ушады тав басына. Тек сак бол!

Йыр ушты эм калды бирден тыныл.
Туры артта камыслар да сырласып...

Булак туьпте юлдыз калды калтырап,
Перистан да ятыр колы салпырап...

Кайда онынъ ярасыгы эм сыйы?
«Хазар колда энди кыздынъ сав шашы...»
Байга бирев бирзат этип болмайды –
Суьйген затын Хазар этпей турмайды!

Лезгиншеден коьширген А.Утеев.

Эртегилер дуньясында

Туьлки эм йылан

(авар эртигиси)

Бурын-бурын заманда туьлки эм йылан савлай дуньяды айланып шыкпага деп токтайдылар экен. Олар коьп заман орманлык пан, авлаклар ман, тавлар ман эм каялар ман барадылар. Сонъ бир кенъ яйылган йылгага келип каладылар. Оннан оьтпеге керек эди.

– Кая, ялдап оьтейик, – дейди туьлки.

– Мен ялдап болмайманша, – дейди сол заман йылан, алдай берип оны.

– Мен коьмек этермен, сен мага оралып токтасанъ болады, – дейди туьлки.

Йылан туьлкиге ийги кепте оралады эм эндигиси олар ялдап баслайдылар.

Туьлкиге бек авыр болады. Тек ол билдирмейди эм ялдай береди. Ама куьши тая, куьши тая береди. Шыдайды, шыдайды.

Йылга ягага еткенде, йылан туьлкиди тагы да бек сыгып баслайды. Сыкканда да бек куьшли сыгады эди.

– Сен не этеексинъ аьши? Олай этип сен мени туншыктырмага да боласынъ, – деп туьлки кышкырады.

– Сага сол да керек, – деген ога явапка йылан да.

– Даь, мен энди оьлсем ярайды, – деп куьрсинеди туьлки. – Тек бир зат акында мага бираз кыйынлы болады. Биз экимиз не шаклы йыл дослык тутамыз эм сенинъ сыпатынъды мундай ювыкта коьрмегенмен бир де. Мага сонъгы тилегимди эт-оьлеек алдымда бир аьруьв кепте сенинъ юзинъе сама карайым.

– Ийги. Мен де сага сонъгы кере карамага суьемен, – дейди йылан эм туьлкиге басы ман янасады.

Туьлки сонда ок, йыланнынъ басын капты эм шайнап баслады. Сонъ аста кепте сув ягага шыкты. Эндигиси ол оьлген йыланнан басын аман акашты. Сонъ булай деп кышкырды:

– Оралатаган дослар ман бир заман бас коспанъыз!

Аваршадан коьширилген.

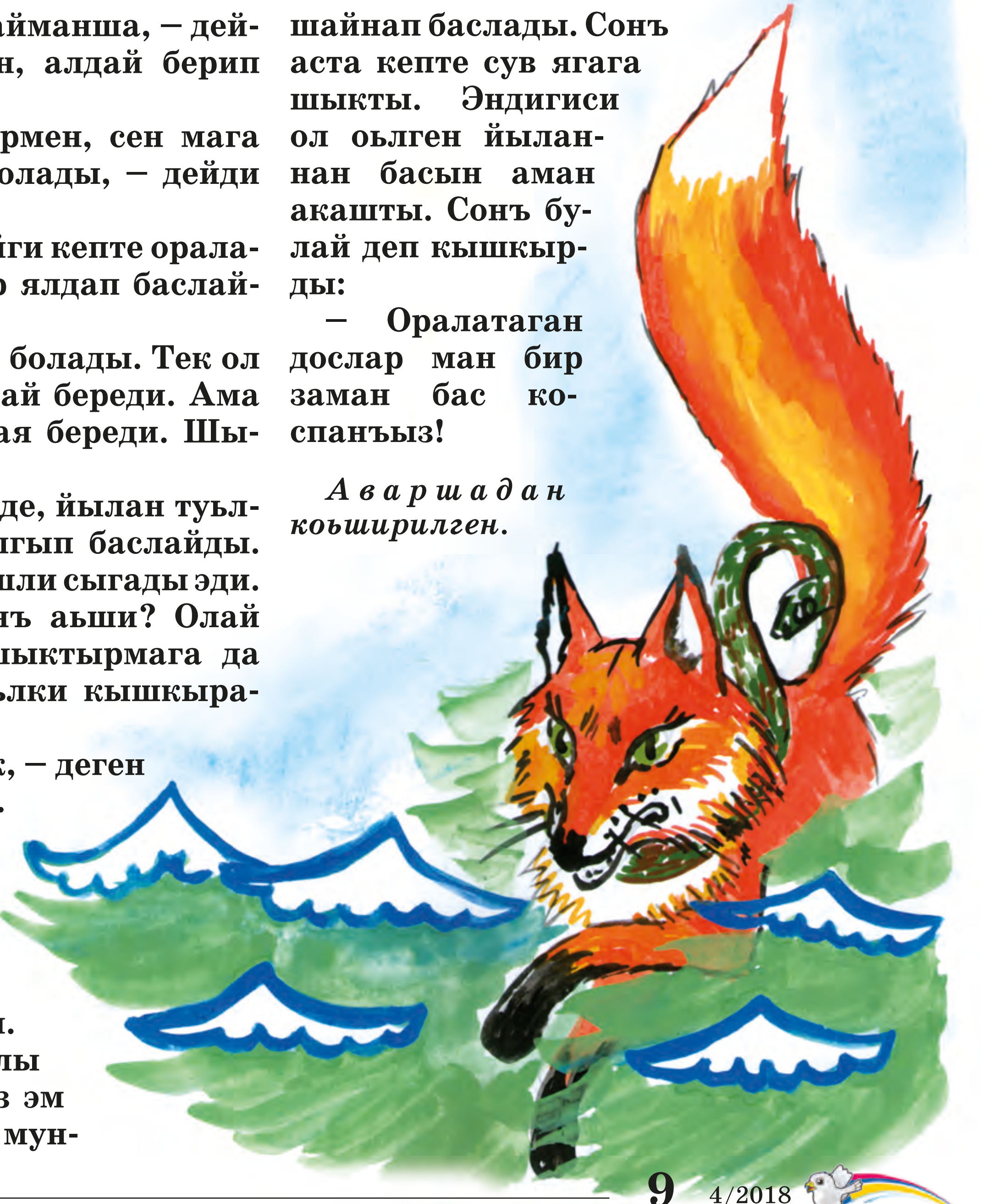

Аминат Кадырова

Тамышылардынъ кыдырувлары

(эртегеси)

Тамышы кыз оьзининъ кыймаслары ман тенъизде бир тилде, бир ниетте болып яшайтаган болыпты экен. Куьннинъ коьзи шыгады эм йылувын яяды. Сол заман соьлеги тамышы енъил болады эм коькке коьтерилип кетеди. Ол коркады эм ак булыт арасында яшап баслайды. А булыт болса, бийик коькте кыдып юретаган болган экен. Эртеннен кешке дейим де. Тамшысы тоьмендеги авлакларды, эгин кырларды, орманлыкларды эм тавларды да коьреди.

Олардынъ касында баска булытлар ушадылар. Олар эндигиси бирге косылмага эм уьйкен булытка айланмага мырат этедилер. Баьриси де разы боладылар. Эндигиси сосы булыт бек уьйкен эм караганда бир карасымал болып коьринеди. Оьзи де бек авыр болган. Соьлеги тамышы олардынъ арасында ялкады эм ян-ягына каранып турады экен. Ол аьр заман оьзининъ тенъизи, кыймаслары акында ойлайды, эм оларды коьрмеге эм йолыгыспага суьеди.

Бирден куьшли дегенде куьшли ел эсип кетеди. Соьлеги булыт астаакырын коькке коьтериледи эм кезеди.

Бирден айындырык яркырайды. Ол куьшли кепте ярыгын таслайды. Булыттан эндигиси коьз яслары шыгып баслайдылар эди. Олар ерге туьседилер эм йыйылысып, эгин кырларга эм авлакларга кетедилер. Сув коьп бола береди.

Кишкей йылгалар ювырысып уьйкен йылгага косылдылар, эм олар тенъизге карап кетедилер. Олардынъ арасында аьне тамышы да бар эм ол да ювырады.

Соьйтип алдынгы тамышы оьзининъ тувган тенъизине кайтты эм онда оьзининъ кыймасларын коьрди. Суьйинди эм аьр бирисин суьйди. Олар оны ман йолыканына бек разылар эди. Мине кайтип тамышы уьйкен дегенде уьйкен кыдырув этип оьз ерине аман эсен кайтып келди.

Аьзирлеген С.Култаева.

Любовь Шубная

Тек туьнегуьн...

Улым уьйден
Шыкпага деп алгасай,
Телефоны
Занъ-зунъ эте токтамай.
Эм оьзи де
Танымаган бир кыз бан,
Соьйлей бере,
Эш бир затка карамай.
Йыллар кайтип
Ушып кетип калады!
Тек туьнегуьн
Занъ согылды мага да...
Куслардынъ
Завклы сеси шыгады –
Сыйлы эди
Бу сес бала шагымда!

Шляпам сувга туьсти

Шляпам да сувга туьсти –
Эм акырын ялдайды.
А балыклар коьлдеги,
Бу кеме деп ойлайды.
А куслар да ойлайды,
Палубага минермиз.
Ягасында ял алып,
Африкага етермиз!
Шляпам да сувга туьсти –
Мен ягада тураман.
Тек янъысын эндиги,
Алмага да болмайман...
Шляпам да сувга туьсти –
Эм акырын ялдайды.
А балыкар коьлдеги –
Бу кеме деп ойлайды.

Тогерекке ярык сепкен окытувшы.

Мен сосы куьн коьзиндей яркыраган кыскаяклыды коьптен таныйман эм аьр заман да онынъ куьлемсиреп турган юзине, куватлы кебине, ашык юрегине сукланмай болмайман. А оьзиннинъ окытувшылык иси акында соьйлеп басласа, ол тоьгерекке куьн нурларын сепкендей болады. Аты онынъ Эдильбаева Енбийке Йелкайдар кызы. Туван 11 наврузда 1957 йылда Ногай районымыздынъ Кумлы авылында. «Биринши класстан алып окытувшы болмага ниет эткенмен. Боьтен де, халкымыздынъ бурынгысына эс берип, бесик йырлар йырлап, эртегилер тынълап, тил байлыгын сав яным ман сезгенмен», – деп эскереди Енбийке – аьптемиз оьзи. Сога коьре 1975 йылда мектебти биткен сонъ онынъ йолы аьзир эди. Ногай тилге суьйими яс кызды Черкесск каладынъ оькимет педагогикалык институтынъ миллет боьлигине аькелди. Окув йигерли, тири кызга бек енъил берилетаган эди. Оьзине эс эттирип билетаган, «ногай» деген аттынъ сыйын коьтерип юрген кызымыз 1981 йыл дипломын алып, Тукуй-Мектеб авылдан ис йолын баслайды. «Биринши куьнлеримнен ок мен анъладым: бала-ол тек билимге толмага керек савыт тувыл, ол оьзининъ сырлары ман, ойлары ман толган, боьлиспеге суьйген, оьзин анълаган аьдемге талпынган аьдем. Сонны уьшин мен аьр бир балага тек окытувшы болып калмай, онынъ йолдасы, тенъи, насыйхатшысы, анасы болмага шалыстым. Эм сосы амалым меним олардынъ юрегине етер ашкышларды таппага амал берди», – дейди Енбийке Йылкайдар кызы.

Тукуй-Мектебте 4 йыл ислеген сонъ, яс окытувшыды яшав йолы Кизляр районынынъ Новокрестьяновка авылына ислемеге элтейди. Эне сол шактан алып бу кьунге дейим 32 йыл узагында ол баьри куьшин, билимин балаларга берип келеятыр. «Окытувшы уьйкен аьриптен» деген йогары бааны берединлер ога ис йолдаслары. Сол зат босына тувыл, онынъ эткен ислери, еткен етимислери аз тувыллар. «Ногай халк яшавыннан» деген музей муьйисине ол не затлар да салып койыпты, аьр бирисининъ оьз таьрийхи бар. Каптал, шонтайлар, бокшалар, шымылдык, савыт-садаклар. Окытувшы оьзи де шаьйирлик толкынында юзбеге суьйгенлей, онынъ балалары да калемлерин сынайдылар: хабарлар, эртегилер, ятлавлар тептерлерин оьзлери мен алып юредилер, кружокта бир-бирлерине окыйдылар.

Ана тил юмалыгы болса оларда байрам кепте оьтеди. Енбийке Йылкайдар кызы балалар ман кишкей спектакльлер коьрсетпеге, ногай тилде йыр йырлатпага, ногай биювлер бийитпеге суьеди. Юмалыктынъ аьр бир куьни кужырлы окувшыларга «Наьсипли вакыт», «Аьлемет майданы» эм сондай баска ойынлар, ярыслар олардынъ коьнъиллерин коьтерип турады. Адабиат дерислерде тек текстлер окып калмай, олар бизим ногай журналларга эм балалар китаплерине дебередилер, «Лашын», «Маьметекей», «Ай, Айданак», «Масаклар». «Шоьл тавысы» газета бетлеринде шыгатаган пайдалы макалалар ман да окытувшысы оларды таныстырып турады.

Енбийке Йылкайдар кызы оьзи де аьр бир дериске бир савга ман келмеге суьеди, мысалы «Келислер» деген темага оьзининъ сыдыраларын язып койыпты:

Басымда бар – Бас келис,
Каймакта бар – Кайтым келис.
Йоьнеп кетти – Йоьнелис келис.
Туьсиме энди – Туьсим келис
Яде «Созыкларды» оьткенде:
Юмсак белги-кыйын зат,
Бир еринде турмайган.
Кайда болса сен язба,
Мине сага маслагат:
Ол келеди аьр заман
«А», «О», эм «У» буква ман.
Ясайдылар косылып,
Аь, оь эм уь сеслерди.
Кулак салсанъ соьзиме,
Алаяксынъ беслерди.

Нурлы юзли, наьсипли кыскаяклыдынъ окытувшылык йолы бек кызыклы. «Ана тилининъ ийги окытувшысы» деп аталган Дагыстан республикасы бойынша ярыста ол сыйлы экинши орынды бийлеген. «Йыл окытувшысы – 20017» деп аталган Савлайроссиялык конкурсынынъ енъуьвшиси, йогары катериясын аьр бир иси мен яклап келеди. «РД билим тармагынынъ отличниги», «РФ билим тармагынынъ сыйлы куллыкшысы». Тек янъыларда республикада озган «Энъ ийги тувган тил кабинети» деген ярыста ол 3 орынга тийисли болган. Енбийке Йылкайдар кызы калемин де сынайды, балаларына исси сыдыраларын багыслайды «Сагынаман», «Уьйкен куьез аькелдинъ» деп атайды олятлавларын. Ян косагы ман коьп йыллардан бери берекетли ошак курып, элге коьрим болып яшап турадылар. Онынъ азбарына кирген аьдем тап шешек еннет бавына киргендей болады, кайдай ярасык гуьллер мен толган азбар уьй бийкесининъ куллыкшылыгын, ыспайлыкты суьетаганын коьрсетеди.

Ис йолдасым, аьптем, калемдасым деп санап сосы, суьйдимли кыскаяклыды, ога берк ден савлык, мукаят та бийик уьстинликлер йорагым келеди.

Салимет Майлыбаева

Билсенъиз, пайдалы болар...

1. ... ИЙИСИ КОКЫЙТАГАН КУЬПЕЛЕКЛЕР БАРМА?

Сондай куьпелеклер бар экен. Айтпага, Бразилия еринде, дейдилер. Олардынъ куьшли ийислери бар. Соннан себеп оларды айырым йосыкта уьйде саклайдылар. Эм шыгатаган куьшли йислериннен уьйкен разылык та аладылар деген токтастырув да этилген.

2. ...ЭРТЕГИЛЕРДЕ АЮВДЫ АЬДЕТИНШЕ КОЗГАЛМАГА АВЫР ЭМ ЯЙЫЛГАН БАРМАКЛЫ АЙВАН ДЕП БЕРКИТЕДИЛЕР

Дурасында, аюв бек акыллы, тез юрисли, аьйлежи айванга саналады. Ол оьзине керек заттынъ артыннан сондай бир аста кепте барады, бир бутак та козгалганын сезип болмассыз. Эгер дейим ким ди бирев оннан кашып йоьнесе, ол сондай бир куьшли ювырар эм етпеге болар. Саьатте 60 шакырым этпеге болады экен. Оннан баскалай болып, аюв бек ийги ялдап биледи эм балыкты уста кепте тутады. Тереклерге де енъил минеди эм суьйген кепте юреди...

3. ...КРОКОДИЛЛЕР ЙЫЛАЙМА ЭКЕНЛЕР?

Бурынгы эртегилерде крокодиллер аьдемди ашаганда коьз ясларын тоьгедилер деген токтастырув да бар. Дурысында, ол аьдемди аяп йыламайды экен. Онынъ буьйреклери аьли толы кепте кепленмеген. Онынъ шаркында тузлар бек коьп эм сол заттынъ коьзлерге себеплиги бек уьйкен болып шыгады деген токтастырув да этилинген. Аьне сол темирлери куллык эткенде, айван йылайтаган болып коьринеди экен.

Аявлы, балалар, сиз де билетаган эм окыган кызыклы затларынъыз акында «Лашын» журналга яза турынъыз эм оларды баспалармыз.

Аьзирлеген С.Култаева.

Халкын данъклап келеди

Быйылдынъ май айынынъ 19-ншы куьнинде Ногай район орталыгы Терекли-Мектеб авылында ногай язувшысы, фольклоршы Тахир Ажакай улы Акманбетовтынъ 65 йыллыгына багысланган шатлыклы амаллама болып озды. Шарада Астрахань областиннен, Ставрополь крайыннан, Карашай-Шеркеш республикасыннан эм Махачкаладан бир куьп аьлимлер ортакшылык эттилер.

Биринши болып йыйылганлар алдында филология илмилерининъ кандидаты, Махачкаладынъ Тахо-Годи атындагы илми-тергев институтынынъ тамада илми куллыкшысы Фания Кусегенова мерекешидинъ ногай фольклорына эткен косымы акында доклад пан шыгып соьйледи. Кусегеновадынъ айтувына коьре, Ашим Сикалиев эм Тахир Акманбетов ногайдынъ фольклорын йыювга, уьйренуьвге эм оны ямагат арасында таралтувга коьп куьш салганлар. Акманбетов аьли де соны ман каьрлевин бардырады.

Сонъ келген конаклар филология илмилерининъ докторы Насыпхан Суюнова, филология илмилерининъ кандидаты Шахидат Курмангулова, Карашай-Шеркеш госуниверститетиннен филология илмилерининъ кандидаты Юмав Каракаев эм баскалары Тахир Акманбетовтынъ тергев ислери акында ийги мысаллар келтирип айттылар. Олардынъ айтувлары бойынша, Акманбетов арымай-талмай онлаган йыллардан бери ногай фольклоры ман каьрлейди эм бир неше йыйынтыктынъ авторы болып саналады.

Шарадынъ сонъында Тахир Акманбетов шыгып соьйлеп, келген конакларга оьзинининъ разылыгын билдирген эм сонъгы заманада не зат пан каьрлеви акында айтып озган.

Йыйылганларга уьйкен концерт программасы да коьрсетилинген.

А.Утеев.

Кожа Насретдиннинъ акында

Кожа тенъизге таза сувды куяды

Тенъиз ягасында Кожа сувсайды эм бираз сама тузлы сувын ишеди. Сувсыны кайтаяктынъ орынына кайтарам, тамагы тагы да бек кевип баслайды экен.

Ол бираз алдыга карап юреди эм таза сувды табады.

Оны тойганша ишеди. Топтайын да сув ман толтырады. Сонъ сол сувды аькетип тенъизге баьрисин де куйып кояды.

– Коьпирме эм тасыма, – дейди ол тенъизге карай берип. – Адьемлер алдында басынъды йогары коьтерип турма да, мине шынты сувдынъ даьмин татып карашы. Ол кайдай оьзи!

Кожа тереклер олтыртады

Кожа юзимшилик бавында яс бутакларды олтыртады. Оны онынъ танысы коьреди эм оннан сорайды: – Ай, Кожа, олар кайзаман оьсееклер эм кайзаман емислер берееклер?! Сага олардынъ даьмин ювык арада татпага кыйын да болар.

А Кожа булай явабын кайтарган:

– Биз де бизим мен шашылмаган тереклердинъ емислерин ашаймызша. Олар бизден алдынгылар ман шашылган тереклер боладыларша. Меним бутагымнан болган тереклердинъ емислерин де келеек несиллер ашасынлар. Оннан бир зат та болмас.

Баьпийден этилинген сорпа

Бир кере Кожа карайды эм булак сувында баьпийлер шомылатаганын коьреди. Ол оларды ыслаяк болып шабады, ама баьпийлер ушып кетип те каладылар экен.

Кожа булак касында олтырады эм сувга оьтпекти малып, ашап та баслайды. Ким ди бирев оны коьре калады эм ога карай берип, булай дейди:

– Кожа, асынъ таьтли болсын! Аьши не зат ашайсынъ.

– Баьпийдинъ сорпасын, – деген Кожа да ога явапка.

Баспага аьзирлеген С.Култаева.

„Алтын куста" аманласув байрамы

Карагас авылдынъ «Алтын кус» атлы балалар бавында 30 куралда уьйкен байрам болды, ол бавды кутарув куьнине багысланган эди. Тербиялавшылар Альбина Сагиндикова эм Гульминат Эллиязова уьйкен куьш салдылар сол куьн завыклы эм эстеликли болып кетсин деп. Калай тез кетти бала бавындагы наьсипли куьнлер, олар саьбийлер эсинде ярык болып сакланаяклар. Байрам конакларга толы эди, ата-аналар балаларына юмаклы савга эттилер, ол «Миньон» аниматоры, эртеги баьтири балаларды туьрли ярыслар ман завыкландырды, енъуьвшилерге таьтли зияпетлер пайландылар. Балалар «Первоклашки», «Учат в школе», «Воспитатель» деген йырларды конъырав сеслери мен йырлап эситтирдилер, «Птицы, мои птицы», «Прощальный вальс» деген биювлерди бийидилер, ятлавлар окыдылар, баьри яктан да оьнерлерин коьрсеттилер. Келген ата-аналар оьз балаларынынъ оьнерлерине кувандылар. Балаларга дипломлар эм грамоталар, 4 йыл ишинде бала бавында белсен катнаскан ата-аналарга сый кагытлар берилдилер. Сондай сыйлы кагытларга тербиялавшылар да тийисли болдылар. Байрам аспанга туьрли туьсли шарлар йиберуьв мен тамамланды.

С.Майлыбаева.

Сувды аман саклайык

Сув дайым да макталган,
Арктикада, авлакта.
Авылда эм калада,
Сув кереге дайым да.
Сув болмаса, йок яшав.
Оны баьри биледи.
Сувсыз баьри кир болса –
Суьймеек бирев бизди.
Сувды дайым саклавга,
Эм де таза тутарга, –
Каьр этсин аьр бир инсан,
Онълы болып яшарга!
Сакланмаса табиат,
Сув да дайым кир болса,
Онъмас бир зат ер юзде –
Келмес кайтып ол бир де!

Нурислам Оьтегенов, 2 класс,
Ленин авылы, Ногай районы.
Орысшадан коьширлген.

Яс чемпион

2016 йыл сентябрь айында, 6 яс шагында, атасы оны тхеквондо секциясына аькеледи. Сол йыл ок яс спортсмен базласларда эки кере енъиледи. Тек Дамир берилмеди, оьзин туты. Тагы да спорт пан каьрлевин куьшлендирип баслады. Уьстинлик те келмей болмады. 2017 йыл кеде эки кала, эки краевой турниринде енъуьвшиси болды. Сонъ Волгоград каласындагы Россиядынъ кубок рамкасында туьсли белбавлар фестивалинде енъуьвшиси де болды. Енъуьвдинъ тамамы – ак-сары белбавга аттестация этуьви этилинди. Янъы йыллык краевой турниринде 2017 йылдынъ тамамы бойынша йылдынъ ийги спотсмены болды: 5 турнирде 5 алтын медалин казанды. Ол тагы да бир ийги енъуьвге етисти – Москва каласында Россиядынъ чемпионаты рамкасында оьткерилген белбавлар фестивалинде 1-нши орын бийледи. Эндигиси ол Армениядa оьткерилеек Европа чемпионатына ийги кепте аьзирленеди.

Ата-аналары эм ювыклары бек суьйинедилер, эгер дейим аьли де ясы кишкей бала окувдан баскалай болып, тагы да бир зат пан кызыксынатаган болса. Ол суьврет ясав, спорт, музыка эм баскалары болмага боладылдар. Ийгиси сол, аьлиги заманда коьплеген ийги кружоклар эм секциялары да аз тувыллар. Тек оларга баладынъ суьйими болсын. Сондай суьйим эм ымтылыс бар бир яс кедеде. Ол да Ставрополь каласынынъ 23 лицейининъ 1-нши класс окувшысы ети ясындагы Дамир Абдулмежидов. Балага 3 ясы дегенде онынъ ата-анасы Руфат эм Расима калага коьшедилер 4 ясындагы бала оны кайдай бир секцияга аькетпеге тилейди. Спортлык секциясына. Атасы Дамирге эркин куьрес пен каьрлеймен, мен куьшли болаякпан, дейди ол.

Ставрополь каласына кеткенше, Дамир ата-анасы ман Ставрополь крайынынъ Нефтекум районынынъ Янъы-Артезиан авылында яшаган болган. Яс спортсменнинъ уьстинлигинде тренери Вадим Юрий улы Клименкодынъ уьлиси уьйкен эм салдарлы. Дамирдинъ уьстинлигине атайы Минкаил эм тетейи Казипат та суьйинедилер.

Биз де Дамирге тагы да спорт тармагында янъы уьстинликлер сагынамыз!

К.Мамбетов.

Алимхан-чемпион

Мурзаев Алимхан Нижневартовск каладынъ №17 номерли мектебининъ 2а класс окувшысы. Ол бек йигерли бала, киокусинкай каратэ мен бек кызыксынады. Нижневвартовск калада коьк белбавдынъ иеси болган. Социальный политика бойынша Департамент директоры Е.П.Князев атыннан диплом ман эм медаль мен белгиленген. Каратэ секциясына уьйкен аваслык пан барады, заманын тек пайдалы этип йибереди. Анасы Гульмира эм биринши класста окыйтаган иниси де аданасын бек суьедилер. Окувшыларга сен уьйкен коьрим. Сени мен оьктем баьри де ногай йигит.

С.Майлыбаева.

Суьйимбийке атлы орам

Астана калада Суьйимбийке атлы орам ашылган. Бу уьйкен ис халклар ара дослыкты беркитеди. Орам ашылувда катнасканлар Татарстан Президенти Рустам Миниханов эм Астана акими Асет Исекешев.

Миниханов оьзинин ъ соьзинде: «Суьйимбийке келбети бизге бек баалы, онда татар халкынынъ яны коьринеди» – деп айткан. Акыйкатлай да Суйимбийкеди савлай тюрк дуньясы сыйлайды эм суьеди. Орам ашув мырады бас деп 2013 йылда салганлар язувшы Шарбану Бейсенова, скульптор Камиль Мулашев, шаьйир Жанат Аскербек кызы. Олардынъ ойларын Казахстан эм Татарстан басшылары хош коьрип алганлар.

Суьйимбийке ногай Юсуп-мырзадынъ кызы сав дуньяга терен акылы ман, ыспайлыгы ман эм йигерлиги мен белгили болган. Биз оны ман дайым да оьктемсип турамыз!

Янъы йыйынтык

«Яс йигит» деп аталып Дагыстан китап баспасында белгили ногай шаьйири, коьшируьвши эм публицист, Павел Ершов атындагы халклар ара адабиат савгасынынъ лауреаты Анвар-Бек Оьтей улы Култаевтинъ эртегилер йыйынтыгы баспаланды. Янъы йыйынтыкка автордынъ сонъгы йыллар ишинде язылган 5 эртегилери киргистилинген: «Яс йигит», «Шетен», «Тавдагы от», «Эриншек кызлар», «Шал ат».

Автордынъ айтувы бойынша, эртегилер туьрли-туьрли йылларда язылган. Олардынъ бас баьтирлери асылында дурыслыкты, алаллыкты эм дурыс яшавды суьетаган аьдемлер эм олар яшавда бар кемшиликлер мен эм етиспевликлер мен куьреседилер эм енъедилер. Онынъ акында, соьзсиз де, йыйынтыкка кирген эртегилери ийги кепте хабарлайдылар.

Дагыстан китап баспасынынъ бас редакторы Лариса Голубевадынъ айтувы бойынша, сосындай йыйынтык дагыстан халкларынынъ бес тилинде, сонынъ ишинда ногай тилинде де, аьлемет кепленуьв мен биринши кере шыгып туры. Эгер дейим окывшылар яратып алсалар, соьйтип кишкей окувшылар уьшин шыгармага мырат этемиз. Алды кере биз Анвар-Бек Култаев коьширген болып уллы орыс эртегишиси Павел Ершовтынъ «Буькир тай» деп аталган белгили эртегисин сосы йосыкта шыгарып караганмыз эм йыйынтык туьрли выставкаларда ортакласкан эм ийги баа да алган. Аьли сосындай йосыкта балаларга ийги китаплер шыгарув яшавга кирип баслайды эм соны баславшыдынъ бириси бизим Дагыстан китап баспасы. Республика еринде атлары белгили деген балалар шаьйирлерининъ эм язувшыларынынъ китаплерин ийги этип шыгарув орын таппага болар деген ниет пен этилинеди. Китап баа олтырады, тек заманга келисли эм коьркинли. Китапти уста суьврет ясавшы А.Качаев ярастырган. Мелованный кагыт пан шыгарганмыз эм ойлаймыз ногай балалары автордынъ эртегилерин аларлар эм суьйип окырлар.

Сосы шыгып турган «Яс йигит» йыйынтыгын автордан алмага амал бар. Автор ман байланыс тутув номери 8 988 296 97 76

З.Шугаипова, «Лашын» журналынынъ куллыкшысы.

БАЗЛАС ЗАВЫКЛЫ ОЬТТИ

Савлай Элимиздегиндей болып, балалар коршалав куьнинде Ногай районында да коьплеген оьзгерислер оьттилер, олардынъ бириси: тектикшилер ярысы тоьгерегине 29 окувшыды йыйды. Олар эки куьпке боьлиндилер: 8 ястан алып 10 яска дейим эм 10 ястан алып 14 яска дейим. Бас деп ГИБДД куллыкшылары катнасувшыларга йолды аьзирледилер. Баьри яслар да бек шалыстылар, ама аьр бир ярыстынъ оьзининъ енъуьвшилери болады-лар. Бу базлас та энъ куьшлилерди коьрсетти. Биринши 8 ястан алып 10 яска дейим йыйналган куьпте 1 орынды Аблезов Ансар, 2 орынды Танбулатов Азим эм 3 орынды Манапов Азим алдылар. Экинши куьпте 1 орынды байырлады Ахмаджанов Мамат, экинши орын тийди Курганов Арифуллага эм уьшинши орынды алды Мурзагишиев Мурзахан. Тектик базлас кутылган сонъ энъ ийги кесеги басланды, енъуьвшилерди кутлав. Оны ашты район администрация басынынъ коьмекшиси Хамидулла Абдулвагап улы Саитов. Ол оьз соьзинде спорттынъ аьр аьдемге кайдай уьйкен пайдасы бар экени акында айтты. Билим тармагынынъ куллыкшысы Бекмурзаев Байрамали Камбий улы балаларды байрам ман кутлады эм оларга аьр бир ярыста енъуьвди йорады. Енъуьвшилер грамоталар ман бирге акшалай савгалар алдылар. Баьри катнасувшылар да сый кагытлар ман белгилендилер. Ярыс суьвретке туьсуьв мен тамаланды. Сосы аьлемет ярысты уйгылаган «Яслык» организациясы, етекшиси Сафар-Али Сарсеев.

Салимет Майлыбаева.

Пайдалы маслагатлар

Серник пен ойнаманъыз...

Булай алып караганда, бала кайда яшаса да, не зат этсе де, коьзи боьлмедеги серникти коьрмей болмайды. Кайбир заманда ол уьйинде ким де бирев газпеш якканын коьреди эм оны оьзи де кайтараламага ымтылыслы болады. Ондай мысаллар бек коьп. Соны ман аьли биз кыз эм эр балаларга маслагат беремиз: серник пен ойнаманъыз. Оьз басыннан серник пен ойнап, сонъ авыр аьлге калган баладынъ акында мине тоьмендеги ятлавда айтылады. Оны эс берип окып каранъыз эм тамам этинъиз: керекпе экен балага, колына алып серник пен ойнамага?

Мен серниктинъ
Кутыгын колыма алдым,
Баьрин де
Йыйып сыпырага салдым.
Фыйерверк
Этип ойнарга суьйдим –
Баьри де
Янды. Каранъада калдым.

Бир зат меним
Сакланмаган эсимде!
Тек от ялын
Куьйдирди бетимди.
Кышкырык
Басланды сав уьйимде –
Оны этпен мен
Бир шак эндиги!..

Досларым,
Айтайым, эсте тутынъыз –
Оны ман ойнап,
Тек баьлеге каларсыз!!!

Соьзлерди тавып, язып каранъыз...

1.
Сав дуныяды йылытады,
Арув не зат билмейди,
Терезенден карайды,
Аты онынъ ....

2.
Суьйсенъ, сувда сен шомыл,
Суьйсенъ, ойна сен кумда.
Суьйсенъ, уьйлер сен яса,
Алсанъ, турмас ол колда!

Коьз йиберип карашы,
Аты онынъ, бил, ...

3.
Авлакта эм бавдада,
Ол шувлайды, шувлайды.
Уьй ишине кирмеге,
Эш бир заман болмайды.

Мен бир якка бармайман,
Тек токтавын саклайман.
Оьзи дайым кытымыр,
Дурыс аты ол – ....

4.
Авлагымда
Мен сокпак ман бараман,
Тоьгеректе
Коьз салып та карайман.
Ийислери
Куьлле ерден кокыйды,
Ийис алсанъ,
Савлай бурын «шокыйды».

Куьн коьзи конады,
Эртенъ онынъ уьстине,
Ысла колга, ярайды,
Кейпинъ келе оьзине.

Оны суье бизим атай,
Йыйып баслай эм тетей.
Коьнъил бойлап оьсеген,
Шоьл оьсими – ....

5.
Ярып кара экевге,
Онынъ иши кып-кызыл.
Ашамага суьеди,
Карындасым Кызылгуьл!

Ашап-ашап басласанъ,
Татым бола арамыз.
Быйыл яйда онъ болган,
Ашамага бу ....!

Соколёнок
Лашын

4/2018

июль - август

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель
Министерство печати и информации РД.

Регистрационный номер
ПИ №ТУ05-00348 от 01.12.2016г.
выданный управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов **(зам. гл. редактора)**
Т.Зургалова **(отв. секретарь)**
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева **(редактор выпуска)**

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера А. Самарская

Формат 60x84 $^{1}/_{8}$.
Уч. изд. л. 3,29.
Уч. печ. лист 3,26.
Бумага офсетная.

Выход в свет 18.08.2018 г.
Тираж 198 экз.
Заказ №230.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.